

مقاله پژوهشی: مفهوم و مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی

۲۰.۱۰۰۱.۱.۳۳۲۹۲۵۳۸.۱۴۰۱.۱۲.۴۴.۱۰.۱

جمال شفیعی^۱، هادی رحمانی ساعد^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۰۸

چکیده

برای کسب شناخت از امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران، لازم است نگاهی جامع و گفتمانی به آن داشته باشیم. از این رو این تحقیق به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که مفهوم و مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی چیست؟ برای پاسخگویی به سؤال تحقیق، با استفاده از روش فراتحلیل به بررسی رویکردهای مختلف به مفهوم امنیت فرهنگی و مؤلفه‌های آن در تحقیقات صورت گرفته در حوزه ایران و اسلام، پرداخته شد. جامعه آماری این تحقیق شامل ۲۵ مقاله و پایان‌نامه (۱۵ مورد در حوزه مفهوم امنیت فرهنگی و ۱۰ مورد در حوزه مؤلفه‌های آن) است، جامعه نمونه نیز به صورت تمام شمار در نظر گرفته شده است. روایی این تحقیق محتوایی - صوری است که توسط ده نفر از استادان مورد تأیید قرار گرفته است. برای پایایی این تحقیق نیز از فرمول هولستی استفاده شده است، نظر به اینکه بر اساس فرمول محاسبه شده عدد ۰/۸ به دست آمده و عدد مذکور بیش از ۰/۷ است، بنابراین نتیجه حاصله از پایایی لازم برخوردار است. در نهایت نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مفهوم امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی دارای «رویکردی ترکیبی (حفظ محور و بسط محور)»، «فراملی»، «به‌عنوان زیربنای امنیت» و «دارای نگاه توأمان به ارزش‌های ملی و اسلامی» است، همچنین «هویت اسلامی - ایرانی»، «ارزش‌ها اسلامی، ملی و انقلابی»، «مؤلفه سیاسی امنیت فرهنگی»، «مؤلفه اجتماعی امنیت فرهنگی»، «مؤلفه اقتصادی امنیت فرهنگی» و «استقلال فرهنگی» به‌عنوان مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی مطرح هستند.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ، امنیت فرهنگی، گفتمان ایرانی، گفتمان اسلامی

۱. استادیار دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی، تهران، جمهوری اسلامی ایران j.shafiee@sndu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری مطالعات امنیت ملی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی، تهران، جمهوری اسلامی ایران

(نویسنده مسئول) hr.saed@gmail.com

مقدمه و بیان مسئله

در آمیختگی فرهنگ و امنیت و نقش تعیین کننده آن در عرصه‌های اجتماعی، رویکردهای مختلفی را پیشروی مباحث امنیتی و فرهنگی کشورها گشوده است، همین امر باعث شده است که رویکردهای مختلفی به امنیت فرهنگی در بین پژوهشگران به وجود آید و هر کدام از منظری به مفهوم و مؤلفه‌های تأثیرگذار آن توجه نمایند. عده‌ای امنیت فرهنگی را به‌عنوان بعدی از امنیت می‌دانند، تعدادی آن را به‌عنوان زیربنای امنیت می‌شمارند، گروهی با رویکردهای سلبی و حفظ محور به آن می‌نگرند، عده‌ای نگاه ایجابی و بسط محور را مطلوب دانستند و در رابطه با تحقیقات انجام شده در حوزه پژوهش حاضر می‌توان به دو گروه پژوهش‌های انجام شده با نگاه ملی و ایرانی و پژوهش‌های انجام شده با نگاه دینی و اسلامی اشاره کرد. مقاله «امنیت فرهنگی در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ جمهوری اسلامی ایران؛ مؤلفه‌ها، تهدیدات و راهکارها» نوشته قربی و محمدی نجم؛ مقاله «آینده امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی و تحقق تمدن نوین ایرانی اسلامی» نوشته محرمی؛ مقاله «تحلیل چارچوبی برای برآورد و سنجش امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران» نوشته مقدم فر و ... را می‌توان از جمله مقالات نگارش یافته در حوزه امنیت فرهنگی با دیدگاه ملی و ایرانی دانست و پایان‌نامه کارشناسی ارشد «امنیت فرهنگی در قرآن و سنت» نوشته امیری؛ مقاله «امنیت فرهنگی در جامعه اسلامی از منظر نهج‌البلاغه» نوشته بابالیان و رادبین؛ مقاله «امنیت فرهنگی از منظر فقه شیعی» نوشته لک زایی و نباتیان و ... را می‌توان از جمله مقالات نگارش یافته در حوزه امنیت فرهنگی با دیدگاه دینی و اسلامی دانست.

در ساخت گفتمان مجموعه‌ای از گزاره‌های معنادار وجود دارد که به‌صورت منطقی با یکدیگر مرتبط شده‌اند (افتخاری، ۱۳۹۲: ۱۴۷)، از این رو برای فهم مفهوم و مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی-اسلامی باید امنیت فرهنگی ایرانی و امنیت فرهنگی اسلامی را در چهارچوبی واحد مورد بررسی قرار داد. نکته حائز اهمیت آن است که تحقیق مستقلی در حوزه تبیین امنیت فرهنگی در حوزه گفتمان ایرانی اسلامی انجام نشده است، به همین

منظور دغدغه محققان بر انجام این تحقیق قرار گرفته است. بررسی مفهوم امنیت فرهنگی و مؤلفه‌های آن در گفتمان ایرانی-اسلامی می‌تواند تصویر جامع‌تری به امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران ارائه نماید و دستمایه‌ای برای انجام تحقیقات بعدی گردد. از طرفی توجه نمودن به امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی، باعث نوعی درک ناقص از مفهوم امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران شده و ممکن است تحقیقات بعدی را دچار نقصان و حتی کژفهمی نماید.

در این تحقیق تلاش خواهد شد به این پرسش پاسخ دهیم که مفهوم و مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی چیست؟ برای پاسخگویی به پرسش اصلی تحقیق با استفاده از روش فراتحلیل ابتدا به بررسی مفهوم امنیت فرهنگی و سپس به واکاوی شاخص‌های مطرح شده در تحقیقات انجام شده در حوزه امنیت فرهنگی ایرانی و امنیت فرهنگی در حوزه اسلام خواهیم پرداخت و در نهایت با مقوله‌بندی و کدگذاری آن‌ها به مفهوم و مؤلفه‌های کلیدی در حوزه امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی-اسلامی خواهیم رسید.

۱. مبانی نظری

فرهنگ^۱

فرهنگ از پدیده‌های بسیار پیچیده جهان امروز است که کارکردهای مهمی را در هر جامعه پیدا کرده است. با وجود تعاریف متعددی که از فرهنگ شده، می‌توان ابعاد ذیل را از آن‌ها استخراج کرد:

- فرهنگ، عامل وحدت‌بخش ارزش‌های اجتماعی است و نوعی یگانگی به ارزش‌ها می‌دهد.
- فرهنگ، موجب تمایز جامعه‌ای از جامعه دیگر می‌گردد.
- فرهنگ، شکل‌دهنده و نظم‌بخش رفتار افراد است.

- فرهنگ، تقویت‌کننده همکاری و روابط بین افراد است.
- فرهنگ، تغییرپذیر است (عیوضی، ۱۳۸۳: ۴).

به‌طور کلی فرهنگ دارای سه بخش اصلی است: بخش مادی، بخش معنوی و بخش ساختاری. بخش مادی که مجموعه وسایل، ابزارها، فنون و فناوری است که انسان در جهت تسلط بر طبیعت به اختراع و اکتشاف آن‌ها نائل شده و در زندگی روزمره خود از آن‌ها بهره می‌جوید. بخش معنوی که مجموعه اعتقادات، باورها، آداب و رسوم است که هر جامعه‌ای در طول تاریخ خویش ابداع و تدوین کرده و آن‌ها را از خلال اخلاق، دین و زبان خویش متبلور می‌سازد. بخش ساختاری که از گرد هم آمدن این دو جنبه یعنی مادی و معنوی یک فرهنگ ساخته می‌شود که در بخش ساختارها، شکل بیرونی خود را به دست می‌آورد (عیوضی، ۱۳۸۳: ۴).

در مورد معنی فرهنگ اندیشمندان با گرایش‌های علمی متفاوت دیدگاه‌های نسبتاً مختلفی ارائه نموده‌اند. برخی فرهنگ را ویژگی‌های مثبت انسانی تلقی کرده و بر این اساس صرفاً انسان‌های متمدن را با فرهنگ می‌دانند. برخی فرهنگ را اصلی پیچیده شامل دانش‌ها، باورها، هنر، اخلاق، آداب و سنن، هنجارهای رفتاری و عاداتی می‌دانند که انسان به‌عنوان عضوی از جامعه آن را کسب می‌کند. مارگارت مید^۱ فرهنگ را الگوی رفتاری مشترک، کلود لوی-استروس^۲ فرهنگ را نظام‌های معنا و درک بیشتری و ادگار شاین^۳ فرهنگ را مجموعه‌ای از اصول اساسی و راه‌حل‌های مشترک برای مشکلات جهانی که تطابق بیرونی و انسجام درونی از مفروضات آن است و اصولی اساسی که در طول زمان تکامل می‌یابند و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شوند، تعریف کرده‌اند (شنایدر و بارسو، ۱۳۷۹: ۳۰-۱ به نقل از هدایتی، ۱۳۸۱: ۴۱). به نظر ادوارد بارنت تایلر^۴ مردم‌شناس بزرگ انگلیسی، فرهنگ مجموعه پیچیده‌ای است که شامل مجموعه علوم و دانش‌ها، اعتقادات،

^۱ Margaret Mead

^۲ Claude Lévi-Strauss

^۳ Edgar Schein

^۴ Schneider & Barso

^۵ Edward Burnett Tylor

هنرها، افکار و عقاید، صنایع، تکنیک، اخلاق، قوانین و مقررات، سخن، عادات و رسوم و رفتار و ضوابطی است که انسان به عنوان عضو یک جامعه آن را از جامعه خود فرامی گیرد و در قبال آن تعهداتی به عهده دارد (الوانی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۶-۱۵). کارل رادریگز، خانواده، مؤسسات آموزشی و مذهب را از مهم ترین منابع یادگیری فرهنگی می شمارد و بر این باور است که خانواده اساسی ترین واحد پرورش و توسعه فرهنگ است و مذهب به طور تنگاتنگی با ارزش های فرهنگی مرتبط می شود و بر فعالیت های روزانه افراد نظیر شروع و پایان زمان کار، ایام تعطیلی، آداب و رسوم و نوع تغذیه تأثیر می گذارد (رادریگز، ۱۳۸۰: ۳۲-۲۹ به نقل از هدایتی، ۱۳۸۱: ۴۱).

مقام معظم رهبری^(مدظله العالی) در مورد فرهنگ می فرمایند: «مراد ما از فرهنگ، همان ذهنیت هاست. هر جا که من تعبیر فرهنگ را به کار می برم، مرادم آن معنای عام فرهنگ است؛ یعنی آن ذهنیت های حاکم بر وجود انسان که رفتارهای او را به سمتی هدایت می کند، تسریع، یا کند می کند، این، حداقل نیمی از عوامل تعیین کننده و پیش برنده و جهت دهنده به همه رفتارهاست» (بیانات در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ ۱۳۷۸/۰۹/۲۳). «فرهنگ، مثل آب و هواست. فرهنگ، یعنی همین رسوم و آدابی که بر زندگی من و شما حاکم است. فرهنگ، یعنی باورها و اعتقادات ما و چیزهایی که زندگی شخصی و اجتماعی و داخل خانه و محیط کسب یک جامعه با آنها روبه روست. جمهوری اسلامی، فرهنگ غربی را رد کرد و گفت ما فرهنگ مستقل اسلامی داریم» (بیانات در خطبه های نماز جمعه تهران؛ ۱۳۶۹/۰۱/۱۰).

امنیت فرهنگی^۲

امنیت در عرصه فرهنگ به دو معنا تعبیر می شود: اول اینکه فرهنگ عامل ایجاد امنیت در عرصه ها و ابعاد نظام اجتماعی است که در بعد روانی، اهمیت زیادی دارد؛ دوم اینکه امنیت فرهنگی، تابعی از امنیت اجتماعی، اقتصادی و ... است. در هر دو معنا به واسطه

^۱ Carol Rodrigues

^۲ Cultural security

نظام‌مند بودن اجتماع می‌توان این اصل را پذیرفت که نقش فرهنگ به دلیل درون‌زایی، منحصر به فرد است. احساس امنیت، به‌عنوان بعد ادراکی و ذهنی از امنیت در عرصه‌های سخت و نرم، مقوله‌ای است که فرهنگ عامل مهمی در ایجاد آن است (طلایی و دیگران، ۱۳۹۲: ۵۵). از این‌رو با توجه به ذهنیت‌های مختلفی که از رابطه بین امنیت و فرهنگ وجود دارد، تعاریف مختلفی برای آن ارائه شده است، در ادامه به تعدادی از رویکردهای موجود در زمینه ارائه تعریف و مفهوم امنیت فرهنگی می‌پردازیم:

(۱) امنیت فرهنگی به‌مثابه بُعدی از امنیت

بحث از امنیت فرهنگی در ذیل موضوع امنیت ملی قرار دارد و یکی از مؤلفه‌های اصلی آن را تشکیل می‌دهد و تأکید بر عناصر «فرهنگی» و «ارزشی» امنیت ملی دارد (قربی و محمدی نجم، ۱۳۹۳: ۱۰).

امنیت ملی دارای مؤلفه‌ها و یا ابعاد نظامی، سیاسی، اقتصادی، اطلاعاتی، فرهنگی و زیست‌محیطی است و تحقق آن مستلزم ایجاد امنیت در تمام سطوح و ابعاد است. به بیان دیگر، امنیت ملی نتیجه و برآیند مجموع و بردارهایی است که از این ابعاد شش‌گانه ایجاد می‌شود. تأثیر مؤلفه فرهنگی در میان مؤلفه‌های دیگر، از همه بیشتر و مشخص‌تر است، چون این مؤلفه ضمن اینکه در سایر مؤلفه‌ها نقش اساسی دارد، در جمع‌بندی و مجموع آن‌ها نیز اثرگذار است. خط‌مشی‌های سیاسی براساس نوع اندیشه، ارزش‌ها و باورهای رهبران سیاسی، تدوین و پیگیری می‌شوند. امنیت فرهنگی مهم‌ترین و نامحسوس‌ترین بعد امنیت ملی است و تهدیدات فرهنگی هر کشور از پیچیده‌ترین اشکال تهدید علیه امنیت ملی آن کشور است. تأکید بر عناصر فرهنگی و ارزشی امنیت ملی کشورها، با تعاریف جدید عرضه شده از امنیت ملی هم تناسب دارد. با این رویکرد می‌توان امنیت فرهنگی را شرایطی دانست که طی آن یک ملت بتواند ضمن حفظ هویت فرهنگی خویش و بدون برخورد با موانع بشری، مسیر تکاملی خود را بی‌ماید. بر این اساس اگر هر نظام سیاسی نتواند و یا قادر نباشد متناسب با شرایط زمانی و مکانی به نیازهای فرهنگی مردم پاسخ مناسبی بدهد و به شکل صحیح مبانی فرهنگی ملی و دینی را در جامعه ترویج نماید، خود

زمینه را برای رسوخ فرهنگ بیگانه و مغایر با نظام ارزشی فراهم می‌آورد و امنیت ملی، ثبات سیاسی و بقای نظام سیاسی خود را به مخاطره خواهد انداخت (نائینی، ۱۳۸۵: ۲۰۷-۲۰۵).

(۲) امنیت فرهنگی، گفتمان سلبی و ایجابی

برای اینکه بتوان تعریف جامعی از امنیت فرهنگی ارائه داد، ناگزیر باید مفهوم امنیت را مطالعه کرد. تعاریف ارائه شده برای امنیت، متنوع و متعدد است، به گونه‌ای که می‌توان بیش از ۱۸۰ تعریف را برای آن سراغ گرفت. این تعاریف را می‌توان در ذیل دو گفتمان اصلی دسته‌بندی کرد: گفتمان سلبی و ایجابی. در گفتمان سلبی، امنیت به نبود تهدید، تعریف شده و از حیث اصطلاحی عبارت است از: «وضعیتی که در آن، منافع بازیگر از سوی دیگر بازیگران مورد تهدید واقع نشده یا در صورت وجود تهدید احتمالی، امکان مدیریت آن برای تهدیدشونده وجود داشته باشد». این گفتمان «برون‌نگر»، «سخت‌افزارگرایانه» و «قدرت محور» است (افتخاری، ۱۳۹۳: ۸۸). در گفتمان سلبی، امنیت نقش محوری ندارد بلکه قدرت موضوعیت داشته و امنیت نیز در ذیل آن معنا و فهم می‌شود. به همین خاطر است که «امنیت برای ایشان به مثابه یک مفهوم دست دومی» مطرح است که تابع قدرت است. بدیهی است که از حیث تحلیلی و شناخت‌شناسی نمی‌توان چنین مواجهه‌ای را اصیل و معنادار ارزیابی کرد. چنان‌که نمی‌توان مفهوم سلامت را تابعی از مفهوم مریضی قرار داد. بر این اساس، نخستین اصل معطوف به «استقلال‌بخشی» به امنیت شکل می‌گیرد (افتخاری، ۱۳۹۲: ۶۶-۵۸).

گفتمان دیگر، گفتمان ایجابی است، مدعای کاربردی امنیت ایجابی آن است که: «نبود تهدید، شرط لازم برای امنیت‌سازی است اما شرط کافی نیست» (افتخاری، ۱۳۹۲: ۶۸-۶۷). این گفتمان امنیت را به مثابه رضایت می‌داند، مهم‌ترین ملاحظات انتقادی این گفتمان در مواجهه با گفتمان سلبی امنیت عبارت است از:

اولاً ماهیت قدرت تغییر یافته و انحصار آن در منابع سخت‌افزارانه دیگر مورد

پذیرش نیست؛

ثانیاً آسیب‌ها نسبت به تهدیدات، نقش برجسته‌تری در بروز ناامنی یافته‌اند؛

ثالثاً تهدیدات بیرونی، تابعی از تحولات و شرایط داخلی به شمار می‌آیند که اعتبار سلبی‌گرایی را به دلیل تأکید بر «مناسبات خارجی» تا «شرایط داخلی»، زیر سؤال می‌برد (افتخاری، ۱۳۹۱: ۸۲-۷۰).

در مقام ارائه تعریفی از امنیت، مطابق گفتمان ایجابی می‌توان چنین اظهار داشت که: «امنیت وضعیتی است که در آن بین خواسته‌ها و داشته‌ها در یک واحد سیاسی یا اجتماعی معین، با توجه به ضریب ایدئولوژیک آن، تناسب وجود دارد به گونه‌ای که در اعضا، تولید رضایتمندی می‌نماید؛ به عبارت دیگر، امنیت در این گفتمان با مفهوم محوری رضایت، فهم و تحلیل می‌شود» (افتخاری، ۱۳۹۳: ۸۸).

وقتی استنباط از پدیده امنیت متفاوت باشد، تعریف مفاهیم آن نیز متفاوت خواهد بود. کسانی که امنیت را با نگاه سلبی تعریف می‌کنند، امنیت فرهنگی را هم از همین زاویه مورد تحلیل و پردازش قرار می‌دهند و آن‌هایی که رویکرد ایجابی به امنیت دارند، امنیت فرهنگی را هم از این منظر می‌نگرند؛ بنابراین برای تعریف امنیت فرهنگی باید دید که چه استنباطی از امنیت داریم؟ (صفدری، ۱۳۹۳: ۹۱)، به‌عنوان مثال اگر امنیت را احساس آزادی از ترس یا احساس ایمنی از تهدید بدانیم (جنبه سلبی امنیت را در نظر بگیریم) و فرهنگ را مجموعه باورها، ارزش‌ها و هنجارهای موجود در اجتماع تعریف کنیم؛ امنیت فرهنگی را می‌توانیم بدین شکل تعریف کنیم: «وجود احساس ایمنی و درک نبود تهدید مؤثر علیه باورها، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی». با این توضیح که این احساس، به‌صورت مطلق به وجود نخواهد آمد - بلکه موضوعی نسبی است - و تهدید فرهنگی هم باید تک‌تک عوامل فرهنگ، یعنی باورها، ارزش‌ها و هنجارها و هم علیه مجموعه این عوامل و شکل ترکیبی آن‌ها - که سیستم فرهنگی جامعه نامیده می‌شود - مورد توجه باشد (کاویانی، ۱۳۸۲: ۷۸).

در گفتمان سلبی نسبت به امنیت فرهنگی، ابتدا باید تهدیدات شناسایی شوند و سپس راهکارها برای تداوم فرهنگ مطلوب در مقابل تهدیدات مدنظر قرار گیرد، به‌عنوان مثال در بحث امنیت فرهنگی، شناسایی تهدید، یک بحث است. شاید در مدرنیته ده تهدید وجود داشته باشد، چرا که مدرنیته با خود سکولاریسم و لیبرالیسم را آورده است، این که از نظر

فرهنگی چه باید بکنیم تا این فرهنگ نتواند، ما را تهدید کند و ما مقاوم باشیم، برای ما حائز اهمیت است و موضوعیت دارد (عسگری، ۱۳۸۲: ۸۴). به عبارتی دیگر منظور از امنیت فرهنگ، در امان بودن فرهنگ‌ها از هرگونه تهدید، تحدید و تأویل‌گرایی در یک تمدن مفروض و معین است (براتلو، ۱۳۹۱: ۳). از دیدگاه گفتمان سلبی می‌توان به دو نوع از امنیت اشاره داشت: امنیت مبتنی بر تهدید که همواره در نگاه سستی به فرهنگ مطرح بوده است و امنیت مبتنی بر نبود هراس از شکستن حریم ارزش‌ها، به اقتضای اهداف مختلف اقتصادی و سیاسی در حال یا آینده، که نگاهی متأخرتر نسبت به رویکرد اول است (براتلو، ۱۳۹۱: ۱۶). در نهایت از دیدگاه گفتمان سلبی، امنیت فرهنگی به معنی توانایی حکومت‌ها در «حفظ و دفع از ارزش‌ها» است (حاجیانی، ۱۳۹۱: ۱۳۶). از منظری دیگر، صیانت از ارزش‌ها، افکار، هویت و به‌طور کلی فرهنگ خاص هر جامعه را امنیت فرهنگی می‌گویند (موسوی و قربی، ۱۳۹۲: ۳۳). در گفتمان ایجابی، نبود تهدید شرط لازم است اما شرط کافی وجود رضایتمندی است، در واقع امنیت فرهنگی نباید تنها بر تهدیدات فرهنگی و خنثی‌سازی و مسدودسازی آن‌ها متمرکز باشد بلکه باید فارغ از این تهدیدات زمینه‌ها را برای تحقق فرهنگ مطلوب در سطح جامعه فراهم نماید.

فرست‌معتقد است امنیت فرهنگی صرفاً از طریق نبود تهدید محقق نمی‌شود و به لحاظ اینکه مفهومی ایجابی است، از دیگر حوزه‌های مطالعات امنیتی که بر مفاهیم سلبی استوارند متمایز می‌شود. در نتیجه امنیت فرهنگی از طریق مراقبت‌های فعال یک فرهنگ و ارتقاء شرایط پیشینی لازم برای رشد و توسعه سازگاری‌های آن حاصل می‌شود (مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۲۳).

(۳) امنیت فرهنگی به مثابه امنیت فرهنگی در سطح ملی

مطابق دیدگاه بوزان و طرفداران این نگاه، امنیت فرهنگی، حفظ فرهنگ ملی در مقابل کشورهایی است که برای جدایی هویت فرهنگی و قومی بین گروه‌ها در کشورهای هدف تلاش می‌کنند (علیزاده، ۱۳۹۳: ۹۸ به نقل از عبداله‌خانی، ۱۳۸۳: ۱۹۱-۱۸۳).

امنیت فرهنگی در سطح ملی عبارت است از توانایی یک هویت ملی یکپارچه برای تداوم بخشیدن به ویژگی‌های متمایز و بنیادی خود تحت شرایط متحول خارجی و داخلی در حالی که پویایی فرهنگی نیز به گونه‌ای تأمین گردد که منجر به افزایش اقتدار فرهنگ ملی شود. باید توجه داشت که اقتدار فرهنگی براساس شیوه مواجهه بومی با تغییرات محیط سیال خارجی و داخلی تعریف می‌گردد (قربی و محمدی‌نجم، ۱۳۹۳: ۱۹).

(۴) امنیت فرهنگی به مثابه امنیت هویت

همواره در تعاریف امنیت ملی تأکید بر حفاظت از ارزش‌های حیاتی ملی در تقابل تهدیدات و آسیب‌پذیری‌های عمدتاً خارج است (آشنا و اسمعیلی، ۱۳۸۸: ۷۷-۷۶ به نقل از Trager, Simonie, 1973:36). از این منظر بین امنیت فرهنگی و امنیت ملی هر کشوری این همانی وجود دارد. همه ارزش‌های بنیادین جامعه در یک مفهوم قابل جمع هستند و آن هویت است، هویتی که به شما نسبت به دیگر هویت‌ها وجه تمایزبخش می‌دهد (صفدری، ۱۳۹۳: ۹۲-۹۱). به‌طور خاص تهدید هویت ملی به‌عنوان هسته اصلی تهدیدات امنیت فرهنگی ملی شامل تلاش برای گسترش جدایی هویت‌های فرهنگی و قومی بین گروه‌ها در کشور هدف است. در نهایت در محیط امن فرهنگی قابلیت حفظ الگوهای سنتی زبان، فرهنگ، مذهب، هویت و عرف ملی با شرایط قابل قبولی از تحول محقق می‌شود (بوزان، ۱۳۷۸: ۳۴). حفاظت از ارزش‌های بنیادی جامعه همواره از اساسی‌ترین خواسته‌های مردم از نهادهای سیاسی به‌ویژه در ساختارهای دموکراتیک بوده است. از این‌روست که دولت‌ها برای پاسخگویی به نیاز پایداری هویت فرهنگی جامعه که بقای یک ملت را تضمین می‌کند، وارد عمل می‌شوند (آشنا و اسمعیلی، ۱۳۸۸: ۷۷).

از آنجا که هویت ماهیتی ترکیبی دارد، بنابراین وجود امنیت فرهنگ و مصونیت آن از هرگونه تهدید یا تحدید در فضای کلی ارتباط آگاهانه، عادلانه و عالمانه آن عناصر با یکدیگر رقم خواهد خورد و بدین ترتیب، به جامعه توانایی بازتعریف و بازتولید واقعیت خود و بازداری از مخاطرات احتمالی علیه هویت خود را خواهد داد (براتلو، ۱۳۹۱: ۱۹).

امنیت فرهنگی به لحاظ نقش زیرساختی فرهنگ در شکل دهی به هویت اجتماعی و یکپارچگی فرهنگی و ملی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار گردیده است. اگر به عناصر تشکیل دهنده فرهنگ (باورها و ارزش‌ها، زبان، علم و...) به ویژه فرهنگ پویا و پیشرو که نقش مؤثری در اعتلا و برجسته‌سازی هویت فرهنگی بر عهده دارد، توجه کنیم، به این نکته کلیدی رهنمون می‌شویم که تحقق امنیت فرهنگی مستلزم نظارت و مدیریت بر عوامل تهدیدکننده هویت فرهنگی است و چنانچه هویت فرهنگی دچار رنگ‌باختگی و یا شرایط بحرانی گردد، پایه‌های امنیت فرهنگی با بی‌ثباتی و تزلزل مواجه شده و مؤلفه‌های فرهنگی در معرض تغییر و تحول قرار می‌گیرند (قربی و محمدی‌نجم، ۱۳۹۳: ۱۹).

(۵) امنیت فرهنگی به مثابه امنیت فرهنگی انسانی

«تهرانیان» ایده امنیت فرهنگی را به عنوان یکی از ابعاد امنیت انسانی مطرح می‌کنند، از نظر او امنیت فرهنگی یکی از ابعاد فراموش شده امنیت انسانی است. وی در طرح این ایده بر حقوق فرهنگی اقلیت‌ها به خصوص اقلیت‌های مهاجر تمرکز نموده است؛ در این رویکرد، رعایت حق اقلیت‌ها برای حفظ هویت خود در کنار جوامع اکثریت -چه در موطن خود و چه در کشورهای میزبان- توسط دولت‌ها و حمایت از این حقوق توسط نهادهای بین‌المللی به عنوان راه عملی تأمین امنیت فرهنگی انسانی عنوان شده است. او آزادی‌های عقیده، وجدان، زبان، بیان، سبک زندگی، نژاد، جنسیت، گروه‌ها و انجمن‌ها و مشارکت‌های فرهنگی و سیاسی را به عنوان اجزاء مختلف حقوق فرهنگی اقلیت‌های ساکن، مهاجر و یا پناهنده برمی‌شمرد که ممکن است تحت تأثیر فشار دولت‌های ملی یا نیروهای حاصل از جریان‌های جهانی تهدید شود (آشنا و اسمعیلی، ۱۳۸۸: ۸۳).

وقتی بقا و توسعه هویت‌های محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی و در برابر نهادها و ساختارهای مختلف حاکمیت فرهنگی مانند حاکمیت‌های گوناگون از جمله دولتی، اجتماعی و جهانی به خطر می‌افتد، تهدید امنیت فرهنگی انسانی به وجود آمده است. در نتیجه، امنیت فرهنگی انسانی شامل تأمین آزادی‌هایی است که به هویت‌های فرهنگی

افراد و گروه‌های غیرحاکم در ساختارهای آنارشیک مختلف اجازه‌ی بقا و دسترسی به منابع حیاتی برای توسعه را می‌دهد (محمدی، ۱۳۸۹: ۲۹-۲۸).

(۶) امنیت فرهنگی از منظر فقه

امنیت فرهنگی را از منظر فقه می‌توان به این صورت تعریف کرد: «مکلفین (افراد، نظام اسلامی و عموم مسلمین) با انجام دادن یا ندادن تکالیفی مانند تقید به آداب شرعی نظیر حجاب و تعظیم شعائر اسلامی و تحریم محرّماتی چون ارتداد، کتاب ضاله و بدعت، برای خود مصونیتی تولید می‌کنند تا از آسیب، تعرض و تهدیدهایی همچون استحاله دین و ارزش‌های دینی، بسط مفاسد اخلاقی و اجتماعی در امان بمانند تا به وضعیت فرهنگی مطلوب و معرف در اسلام دست یافته و یا وضعیت موجود را حفظ نمایند» (لکزیایی و نباتیان، ۱۳۹۲: ۳۴). در مقابل امنیت فرهنگی می‌توان به مقوله هجوم فرهنگی یا تهاجم فرهنگی پرداخت. آنچه در تهاجم فرهنگی آماج حملات قرار می‌گیرد، باورها، ارزش‌ها و رفتارها جامعه است و فرهنگ مهاجم تلاش می‌کند تغییرات بنیادین در فرهنگ و باورها آن جامعه را به وجود آورد. تهاجم با آسیب‌پذیری جامعه هدف رابطه نسبتاً مستقیمی دارد (ره‌پیک، ۱۳۷۸: ۱۸۶).

(۷) امنیت فرهنگی متعالی و متدانی

امنیت فرهنگی از جهت رعایت چارچوب‌های دینی و مقید شدن به احکام اسلامی به امنیت فرهنگی متعالی و امنیت فرهنگی متدانی (حداقلی و حداکثری) قابل تقسیم است. در امنیت فرهنگی متعالی، متعلق امنیت، علاوه بر مواردی همچون فرهنگ عرفی (آداب و رسوم) و منافع ملی، شامل حقوق فرهنگی الهی (احکام فرهنگی دین) و نیز حقوق و آزادی‌های فرهنگی شهروندان نیز می‌شود.

به عبارت دیگر، دالّ محوری از میان متعلقات امنیت، رعایت شریعت اسلامی است. در واقع، امنیت فرهنگی متعالی، امنیت در چارچوب در نظر گرفتن حقوق الهی است؛ اما امنیت فرهنگی متدانی خود به امنیت فرهنگی متدانی حداکثری و حداقلی تقسیم می‌شود. متعلق امنیت فرهنگی در قسم متدانی حداکثری، صرفاً شامل فرهنگ عرفی جامعه و منافع

ملی، حقوق و آزادی‌های فرهنگی شهروندان می‌شود و رعایت حقوق فرهنگی الهی و شریعت اسلامی را دربر نمی‌گیرد. امنیت فرهنگی موجود در نظام‌های مردم سالار سکولار (لیبرال دموکراسی و سوسیال دموکراسی) از جمله مصادیق این قسم هستند؛ اما در صورتی که متعلق امنیت فرهنگی متدانی، تنها شامل امنیت فرهنگ تحمیلی حکومت شود، امنیت فرهنگی متدانی حداقلی نامیده می‌شود. این قسم از امنیت فرهنگی متدانی، در نظام‌های استبدادی سنتی (مانند سلطنتی) و مدرن (مانند کمونیستی و ریاست جمهوری دائمی) مشاهده می‌شود (نصیری و لکزایی، ۱۳۹۷: ۶۴).

(۸) امنیت فرهنگی از نگاه قانون اساسی و اسناد بالادستی

بنابر قانون اساسی، جمهوری اسلامی نظامی توحیدمحور و مبتنی بر مبانی معرفتی مکتب اسلام می‌باشد. مکتب در این تلقی، نوعی صورت‌بندی بینشی است که پشتوانه نظری و ایدئولوژیک تأسیس حکومت را تأمین و شیوه توزیع قدرت، ثروت و حیثیت را در جامعه تعیین و توجیه می‌کند. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به‌ویژه در مقدمه آن و در شرح «شیوه حکومت در اسلام»، از اسلام به‌عنوان مکتب یاد شده است و مکتب اسلام در ساختار این حکومت جایگاه ویژه‌ای دارد. در بازخوانی اندیشه رهبران جمهوری اسلامی و اسناد بالادستی؛ قانون اساسی، سند چشم‌انداز بیست‌ساله نظام جمهوری اسلامی، نظریه امنیتی این نظام حکومتی مشتمل بر گزاره‌های مهمی در سطوح مختلف با بنیان‌های هویتی و فرهنگی ذیل قابل ارائه است. مهم‌ترین ارزش‌ها و آرمان‌های بنیادین جمهوری اسلامی که حفظ، ارتقاء و دسترسی به آن‌ها قطعی و ضروری است، عبارتند از: اسلامی (شیعی) بودن نظام، حضور مؤثر ولایت فقیه، اتکا به آرای عمومی، حفظ استقلال، حفظ تمامیت ارضی، حفظ وحدت و همبستگی ملی، تلاش برای جریان عدالت، مبارزه با ظلم و حمایت از مظلوم و حفظ محیط‌زیست. مهم‌ترین آرمان‌های اساسی در نظریه عبارتند از: تشکیل امت واحده جهانی، برقراری عدالت کامل در داخل و خارج، رشد و توسعه کامل و همه‌جانبه و نابودی ظلم و ستم در جهان. مجموعه ارزش‌ها و آرمان‌های فوق‌هویت جمهوری اسلامی ایران را هویتی اسلامی، مردمی، انقلابی، انسانی، ملی و در عین حال

جهانی می‌سازد؛ بنابراین مفهوم امنیت در نظریه جمهوری اسلامی با مفهوم اسلامی و توحیدی بودن نظام آمیخته شده است (گروه مطالعاتی امنیت، ۱۳۸۷: ۲۷۹-۲۷۲).

گفتمان ایرانی اسلامی

منظور از گفتمان، مجموعه‌ای از گزاره‌های معنادار است که به صورت منطقی با یکدیگر مرتبط شده‌اند و برای کلیه پدیدارهای ذیل آن (اعم از گفتار، رفتار، اشاره و ...) معنا تولید می‌نمایند. شأن انحصاری گفتمان‌ها تولید معناست که از منظر روش‌شناختی بر روی آن تأکید بسیار می‌شود. دلیل این امر آن است که هر گفتمان، خطوط راهنمای کلانی را ترسیم می‌کند که در چارچوب آن و متناسب با منطق و محتوای گفتمان، پدیده‌ها معنا و فهم می‌شود (افتخاری، ۱۳۹۲: ۱۴۷)؛ بنابراین وقتی از بررسی یک مفهوم در قالب یک گفتمان بحث به میان می‌آید، باید توجه داشته باشیم، ظرف گفتمانی که مفهوم در آن تبلور می‌یابد دارای چه اجزاء و ویژگی‌هایی است. گفتمان ایرانی اسلامی یک مفهوم متصلب نیست و برداشت‌های مختلفی از اجزاء تشکیل دهنده و میزان اثربخشی هر یک از اجزاء آن وجود دارد. یکی از راه‌های فهم بهتر مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی، بررسی تحقیقات انجام شده در هر دو زمینه امنیت فرهنگی ملی و ایرانی و امنیت فرهنگی در حوزه دین اسلام است.

شاخص‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی

برای رسیدن به مؤلفه‌های امنیت فرهنگی، ابتدا به بررسی شاخص‌های امنیت فرهنگی تبیین شده در تحقیقات انجام شده در حوزه امنیت فرهنگی ایرانی و سپس امنیت فرهنگی در اسلام می‌پردازیم و با مقوله‌بندی آن‌ها به کدها (مؤلفه‌های) نهایی دست پیدا می‌نماییم.

الف) شاخص‌های امنیت فرهنگی در پژوهش‌های انجام شده در حوزه امنیت فرهنگی ایرانی
در حوزه شاخص‌های امنیت فرهنگی ایرانی، چندین پژوهش انجام شده است که در ادامه به طور مختصر به شاخص‌های معرفی شده در این پژوهش‌ها برای امنیت فرهنگی ایرانی اشاره می‌شود.

جدول شماره ۱: شاخص‌های امنیت فرهنگی در پژوهش‌های انجام شده در حوزه امنیت فرهنگی ایرانی

(قربسوی و محمدی‌نجم، ۱۳۹۳: ۲۴)	هویت اسلامی و انقلابی، متعهد به انقلاب و نظام اسلامی، مفتخر به ایرانی بودن، ایمان، آرمان‌ها و اصول، الهام‌بخشی، مقتضیات فرهنگی، اصول اخلاقی، ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، جامعه اخلاقی.	امنیت فرهنگی در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ جمهوری اسلامی ایران: مؤلفه‌ها، تهدیدات و راهکارها	۱
(علسوی، ۱۳۹۵: ۲۰-۱۵)	الف) ارزش‌ها و هنجارها: حمایت از محرومان، استکبارستیزی، عدالت محوری، آزادی خواهی و استقلال خواهی ب) باورها و عقاید: مردم‌باوری، خودباوری، آینده باوری، ولایت فقیه مداری و خدا باوری ج) نمادها و رفتارها: زبان و ادبیات فارسی، مذهب و شریعت اسلامی، وحدت کلمه و جهادگرایی	تأثیر جهانی شدن بر امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران	۲
(مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۲۶-۲۴)	الف) شاخص‌های سیاسی امنیت فرهنگی ۱. میزان اقتدار، هژمونی و نفوذ ایدئولوژی و مکتب حاکم در جامعه ۲. میزان توانایی و استعداد به جریان انداختن گفتمان فرهنگی مسلط در حوزه ملی و فراملی ۳. ارتباط عمیق ساختارهای مختلف کشور با زیرساخت‌های فکری - فرهنگی و باورها و ارزش‌های اساسی جامعه ب) شاخص‌های اجتماعی امنیت فرهنگی ۱. میزان رضایت از زندگی در کنار همسایگان فرهنگی ۲. زندگی مسالمت‌آمیز هویت‌های فرهنگی و گروه‌های اجتماعی در کنار یکدیگر ۳. برخورداری از قدرت حل تضادهای فرهنگی در جامعه ۴. میزان انسجام، همگرایی و همزیستی مسالمت‌آمیز هویت‌های مختلف فرهنگی در درون جامعه ۵. میزان پویایی، خلاقیت و قدرت تولید و بازتولید علم و آفرینندگی فرهنگی در جامعه ۶. میزان توانایی جامعه در مدیریت خرده‌فرهنگ‌ها ۷. میزان توانایی جامعه برای حفظ و تداوم بخشیدن به باورها، ارزش‌ها، اهداف و آرمان‌های فرهنگی خویش ۸. میزان توانایی جامعه و سازمان‌های فرهنگی کشور در اقناع یا تهییج افکار عمومی برای پشتیبانی و حمایت از تصمیمات نظام سیاسی، به‌ویژه در شرایط بحران ۹. میزان پایداری ارزش‌ها، باورها و زیرساخت‌های فکری جامعه و نهادینه و درونی نمودن آن ۱۰. میزان توانایی جامعه در مقابله با هجوم فرهنگی ۱۱. میزان توانایی جامعه در بهره‌گیری از فناوری نوین ارتباطات و اطلاعات و نظریه‌ها و رویکردها ج) شاخص‌های اقتصادی امنیت فرهنگی: ۱. تولید و توزیع سرمایه فرهنگی ۲. مصرف جامعی سرمایه فرهنگی اعم از نمادها و کالاهای فرهنگی ۳. توانایی برپایی میدان‌های فرهنگی و کسب فواید لازم از آن	تحلیل، چارچوبی برای برآورد و سنجش امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران	۳
زارع و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۶۱)	۱- ارزش‌ها ۲- هنجارها ۳- باورها ۴- میراث بنیادین جامعه	طراحی الگوی امنیت فرهنگی در توسعه پایدار	۴

ب) شاخص‌های امنیت فرهنگی در پژوهش‌های انجام شده در حوزه امنیت فرهنگی در اسلام تحقیقات انجام شده در حوزه امنیت فرهنگی در حوزه دین را می‌توان به دو گروه کلی تقسیم کرد:

- ۱-ب) تحقیقات انجام شده بر اساس قرآن و منابع فقهی و روایی از جمله تحقیقات انجام شده در حوزه قرآن کریم، نهج البلاغه، فقه شیعه و...
- ۲-ب) تحقیقات انجام شده در آراء اندیشمندان دینی مانند تحقیقات انجام شده در حوزه دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری و... با توجه به اینکه دیدگاه‌های این افراد برخاسته از معرفت دینی ایشان است، شاخص‌هایی که به امنیت فرهنگی از دیدگاه آن‌ها پرداخته است، در بخش امنیت فرهنگی در حوزه دین اسلام آورده شده است.

جدول شماره ۲: شاخص‌های امنیت فرهنگی در پژوهش‌های انجام شده در حوزه دین اسلام (قرآن کریم، منابع فقهی و روایی)

۱	امنیت فرهنگی از منظر فقه شیعی	تعمیم شعائر اسلامی (شعائر زمانی، مکانی و مناسبتی)، قاعده نفی سبیل، تقید به آداب اسلامی، اصل دعوت (به اسلام)، پشتیبانی مالی (جهت حفظ دین و تبلیغ و ترویج اعتقادات و ارزش‌های دینی به‌عنوان مبنای فرهنگ در جامعه اسلامی)	(لکزایی و نباتیان، ۱۳۹۲: ۴۱-۴۵)
۲	امنیت فرهنگی در جامعه اسلامی از منظر نهج البلاغه	۱- آگاهی، بصیرت و فرهنگ‌سازی در جامعه ۲- دین‌باوری و ایمان ۳- امر به معروف و نهی از منکر ۴- تولی و تبری ۵- فرهنگ علوی و الگوسازی صحیح ۶- پاسداشت سنت‌های صحیح گذشتگان ۷- مصون‌سازی علوی (حضرت امیر مؤمنان علی (ع) همواره با تشویق مردم به رعایت ارزش‌های اخلاقی و نیز تقویت نهاد خانواده و گسترش ازدواج و ارضاء صحیح غرایز و همچنین رشد خودباوری و اعتماد به نفس و نیز برقراری عدالت توانست امنیت فرهنگی جامعه را فراهم آورد و نوعی مصونیت در برابر هجمه‌های فرهنگی ایجاد کند)	(بابالبیان و رادبین، ۱۳۹۳: ۲۷-۳۶)
۳	امنیت فرهنگی در قرآن و سنت	۱- دین‌باوری و دین‌مداری ۲- ایمان آگاهانه ۳- جهاد (علمی، نظامی، فرهنگی)	(امیری، ۱۳۹۷: ۴۴-۶۷)

جدول شماره ۳: شاخص‌های امنیت فرهنگی در پژوهش‌های انجام شده در حوزه دین اسلام (آراء و

دیدگاه‌های اندیشمندان دینی)

۱	۱- ابعاد و مؤلفه‌های امنیت فرهنگی از منظر امام خمینی (ره) ۲- استقلال فرهنگی ۳- هویت (بازگشت به هویت اسلامی)	۱- تزکیه و تعلیم ۲- استقلال فرهنگی ۳- هویت (بازگشت به هویت اسلامی)	(علیزاده، ۱۳۹۳: ۱۱۷-۱۰۲)
۲	روش‌های تحقق امنیت فرهنگی در منظومه فکری امام خمینی (ره)	۱- استقلال فرهنگی ۲= حفظ الگوهای فرهنگی (نظیر زبان، سنت و آداب مختلف و صیانت از فرهنگ‌های متعالی حاکم صیانت از هویت ارزشی-بومی و فرهنگ اصیل اسلامی-ایرانی)	(موسوی و قریبی، ۱۳۹۲: ۳۸-۳۷)
۳	بازخوانی مسئله امنیت فرهنگی در نظام سیاسی مردم‌سالاری دینیبا تأکید بر بینش و کنش مقام معظم رهبری	۱- ارزش‌ها ۲- هنجارها ۳- ایده‌ها ۴- هویت	(دشتی و باقری‌نیا، ۱۳۹۹: ۴۵)

۲. روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر در زمره تحقیقات کیفی جای می‌گیرد زیرا با استفاده از روش فراتحلیل و با رویکرد استقرایی از اجزاء داده‌های به دست آمده از مقاله و پایان‌نامه با روشی ساختارمند به مفهوم و مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی-اسلامی پرداخته است. این تحقیق را از نظر هدف، به واسطه پرداختن به موضوع مفهوم و یا مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی می‌توان در زمره تحقیقات توسعه‌ای قرار داد، زیرا به تبیین و بسط مفهوم امنیت و امنیت فرهنگی می‌پردازد.

تحقیقات از نظر اعتبار علمی، به دو دسته ذهنی^۱ و عینی^۲ تقسیم می‌گردند. در تحقیقات ذهنی، پدیده‌ها و روابط بین آن‌ها از طریق تحلیل‌های ذهنی و بدون استعانت از واقعیات تجربی کشف و تعریف می‌شوند. در تحقیقات عینی، ماهیت و روابط پدیده‌ها با کمک

۱ Subjective

۲ Objective

تجربه و آزمایش در محیط خارج از ذهن و در دنیای ملموس و محسوس شناخته می‌شوند (پرهیزکار و آقاجانی، ۱۳۹۰: ۲۹۱)، این تحقیق از نظر اعتبار علمی در دسته‌بندی تحقیق‌های ذهنی به شمار می‌آید.

با توجه به اینکه قلمرو این تحقیق را تحقیقات انجام شده در حوزه امنیت فرهنگی در حوزه امنیت فرهنگی ایرانی و امنیت فرهنگی در اسلام تشکیل می‌دهد، جامعه آماری تحقیق نیز کلیه تحقیقات انجام شده در این حوزه است که در این تحقیق شامل ۲۵ مقاله و پایان‌نامه (۱۵ مورد در حوزه مفهوم امنیت فرهنگی و ۱۰ مورد در حوزه مؤلفه‌های آن) است.

با عنایت به نوع تحقیق (کیفی) روش نمونه‌گیری در این تحقیق نمونه‌گیری غیر احتمالی از نوع هدفمند است. در روش‌های کیفی (برخلاف روش‌های کمی) مرحله گردآوری داده و تجزیه و تحلیل آن‌ها به صورت توأم انجام می‌شود. این یکی از ویژگی‌های گردآوری داده‌های کیفی است که به آن نمونه‌برداری جهت‌دار (در مقابل نمونه‌برداری تصادفی) و یا نمونه‌برداری نظری گفته می‌شود در این رویکرد، زمینه هر نمونه تحقیق بر اساس نتایج تجزیه و تحلیل نمونه قبلی مشخص می‌شود و بدین لحاظ فرآیند تحقیق کیفی تا اندازه زیادی غیر ساختاریافته و وابسته به زمینه و موضوع تحقیق است. این ویژگی‌ها روش‌های کیفی را متعدد و منعطف ساخته است (علی احمدی و غفاریان، ۱۳۸۲: ۲۵۰). حجم نمونه نیز تمام شمار در نظر گرفته شده است.

روایی و سنجش روایی محتوایی این تحقیق با توجه به نوع آن که نوع کیفی است از نوع محتوایی - صوری است توسط ده نفر از استادان مورد تأیید قرار گرفته است. با توجه به نوع تحقیق (کیفی)، برای پایایی این تحقیق از فرمول هولستی استفاده شده است که فرمول آن به شرح زیر است:

$$PAO = 2A / (nA + nB)$$

۱. روایی محتوایی (Content Value) این اطمینان را به وجود می‌آورد مقیاس (در نظر گرفته شده برای تحقیق) شامل یکسری موارد کافی و نمونه برای استفاده از مفهوم است (خاکی، ۱۳۷۸: ۲۸۹).

در این فرمول PAO به معنی درصد توافق مشاهده شده، A تعداد توافقی‌های بین دو کدگذار و nA و nB به ترتیب تعداد واحدهای کدگذاری شده از سوی کدگذاران A و B است. این رقم از صفر (هیچ توافق) تا یک (توافق کامل) متغیر است (محمدی‌مهر، ۱۳۸۷: ۱۵۵).

پایایی از طریق فرمول هولستی برحسب درصد توافق محاسبه شد.

A = تعداد کدهای (امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی) مورد تأیید دو خبره

nA = تعداد کدهای (امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی) مورد تأیید خبره اول

nB = تعداد کدهای (امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی) مورد تأیید خبره دوم

$$PAO = 2 * 6 / (8 + 7) = 0.8$$

نظر به اینکه براساس فرمول محاسبه شده عدد ۰/۸ به دست آمده است و عدد مذکور بیش از ۰/۷ است بنابراین نتیجه حاصله از پایایی لازم برخوردار است.

۳. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

تجزیه و تحلیل داده‌ها فرایندی چند مرحله ایست که طی آن داده‌هایی که از طریق به‌کارگیری ابزارهای جمع‌آوری در نمونه (جامعه آماری) فراهم آمده‌اند خلاصه، کدبندی و دسته‌بندی و در نهایت پردازش می‌شوند (خاکی، ۱۳۷۸: ۳۰۵). برای تجزیه و تحلیل داده‌های این مقاله از روش فراتحلیل^۱ استفاده شده است. فراتحلیل اشاره به تحلیل تحلیل‌ها دارد، تحلیل مجموعه وسیعی از نتایج تحلیل از مطالعات منفرد با هدف ادغام کردن یافته‌های آن‌ها (ایمان و خواجه‌نوری، ۱۳۸۵: ۸۵ به نقل از Glass, 1997). فراتحلیل یا فرایزهش داده‌های به دست آمده از پژوهش‌های مختلف را یکجا گرد هم می‌آورد و آن‌ها را به‌عنوان یک مجموعه داده تحلیل می‌کند، با سرجمع کردن و تحلیل حجم زیادی از داده‌ها، امکان اعتماد به نتایج به‌طور قابل توجهی بیشتر می‌شود. به این ترتیب می‌توان گفت که یافته‌های «فراتحلیل» اساسی‌تر از یافته‌های مطالعات پژوهشی منفرد هستند.

الف. مفهوم امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی

همانگونه که قبلاً (در قسمت بررسی ادبیات مربوط به مفهوم امنیت فرهنگی) اشاره شد، رویکرد و نگاه‌های متفاوتی نسبت به مفهوم امنیت فرهنگی وجود دارد که آن‌ها را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

جدول شماره ۴: رویکردها به امنیت فرهنگی

۱	امنیت فرهنگی به مثابه بُعدی از امنیت ملی	امنیت فرهنگی در ذیل موضوع امنیتی ملی کشورها قرار دارد و از مؤلفه‌های اصلی آن به شمار می‌رود.	(قریبی، محمدی‌نجم، ۱۳۹۳: ۱۰)، (نائینی، ۱۳۸۵: ۲۰۷-۲۰۵)
۲	امنیت فرهنگی، گفتمان سلبی و ایجابی	گفتمان سلبی: وجود احساس ایمنی و درک نبود تهدید مؤثر علیه باورها، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی. گفتمان ایجابی: ارتقاء شرایط پیشینی لازم برای رشد و توسعه سازگاری‌های فرهنگی و ایجاد زمینه‌های لازم برای تحقق فرهنگ مطلوب در سطح جامعه.	(کاوایانی، ۱۳۸۲: ۷۸)، (عسگری، ۱۳۸۲: ۸۴)، (براتلوی، ۱۳۹۱: ۳)، (حاجیان، ۱۳۹۱: ۱۳۶)، (موسوی و قریبی، ۱۳۹۲: ۳۳)
۳	امنیت فرهنگی به مثابه امنیت فرهنگی ملی	امنیت فرهنگی در سطح ملی عبارت است از توانایی یک هویت ملی یکپارچه برای تداوم بخشیدن به ویژگی‌های متمایز و بنیادی خود تحت شرایط متحول خارجی و داخلی در حالی که پویایی فرهنگی نیز به گونه‌ای تأمین گردد که منجر به افزایش اقتدار فرهنگ ملی شود.	(قریبی و محمدی‌نجم، ۱۳۹۳: ۱۹)
۴	امنیت فرهنگی به مثابه امنیت هویت	قابلیت حفظ الگوهای سنتی زبان، فرهنگ، مذهب، هویت و عرف ملی با شرایط قابل قبولی از تحول	(صفدری، ۱۳۹۳: ۹۲-۹۱)، (آشنا و اسمعیلی، ۱۳۸۸: ۷۷)، (براتلوی، ۱۳۹۱: ۱۹)، (قریبی و محمدی‌نجم، ۱۳۹۳: ۱۹).
۵	امنیت فرهنگی به مثابه امنیت فرهنگی انسانی	شامل تأمین آزادی‌هایی است که به هویت‌های فرهنگی افراد و گروه‌های غیرحاکم در ساختارهای آنارشیک مختلف اجازه بقا و دسترسی به منابع حیاتی برای توسعه را می‌دهد.	(آشنا و اسمعیلی، ۱۳۸۸: ۸۳)، (محمدی، ۱۳۸۹: ۲۹-۲۸)
۶	امنیت فرهنگی از منظر فقه	مکلفین (افراد، نظام اسلامی و عموم مسلمین) با انجام دادن یا ندادن تکالیفی مانند تقید به آداب شرعی نظیر حجاب و تعظیم شعائر اسلامی و تحریم محرماتی چون ارتداد، کتاب ضاله و بدعت، برای خود مصونیتی تولید می‌کنند تا از آسیب، تعرض و تهدیدهایی همچون استحاله دین و ارزش‌های دینی، بسط مفاسد اخلاقی و اجتماعی در امان بمانند تا به وضعیت فرهنگی مطلوب و معرف در اسلام دست یافته و یا وضعیت موجود را حفظ نمایند.	(لکزایی و نباتیان، ۱۳۹۲: ۳۴)

(نصیری و لکزایی، ۱۳۹۷: ۶۴)	امنیت فرهنگی متعالی: متعلق امنیت، علاوه بر مواردی همچون فرهنگ عرفی (آداب و رسوم) و منافع ملی، شامل حقوق فرهنگی الهی (احکام فرهنگی دین) و نیز حقوق و آزادی‌های فرهنگی شهروندان نیز می‌شود. در واقع، امنیت فرهنگی متعالی، امنیت در چارچوب در نظر گرفتن حقوق الهی است. امنیت فرهنگی متدانی الف) امنیت فرهنگی متدانی حداکثری: متعلق امنیت فرهنگی در قسم متدانی حداکثری، صرفاً شامل فرهنگ عرفی جامعه و منافع ملی، حقوق و آزادی‌های فرهنگی شهروندان می‌شود و رعایت حقوق فرهنگی الهی و شریعت اسلامی را دربر نمی‌گیرد. امنیت فرهنگی موجود در نظام‌های مردم سالار سکولار (لیبرال دموکراسی و سوسیال دموکراسی) از جمله مصادیق این قسم هستند. ب) امنیت فرهنگی متدانی حداقلی: اگر متعلق امنیت فرهنگی متدانی، تنها شامل امنیت فرهنگ تحمیلی حکومت شود، امنیت فرهنگی متدانی حداقلی نامیده می‌شود. این قسم از امنیت فرهنگی متدانی، در نظام‌های استبدادی سنتی (مانند سلطنتی) و مدرن (مانند کمونیستی و ریاست جمهوری دائمی) مشاهده می‌شود.	امنیت فرهنگی متعالی و متدانی	۷
(گروه مطالعاتی امنیت، ۱۳۸۷: ۲۷۲-۲۷۹)	حفظ مجموعه ارزش‌ها و آرمان‌های بنیادین و اساسی هویت‌ساز جمهوری اسلامی (ارزش‌ها و آرمان‌های بنیادین: اسلامی - شیعی بودن نظام، حضور مؤثر ولایت فقیه، اتکا به آرای عمومی، حفظ استقلال، حفظ تمامیت ارضی، حفظ وحدت و همبستگی ملی، تلاش برای جریان عدالت، مبارزه با ظلم و حمایت از مظلوم، حفظ محیط زیست). مهم‌ترین ارزش‌ها و آرمان‌های اساسی: تشکیل امت واحده جهانی، برقراری عدالت کامل در داخل و خارج، رشد و توسعه کامل و همه‌جانبه، نابودی ظلم و ستم در جهان.	امنیت فرهنگی از نگاه قانون اساسی و اسناد بالادستی	۸

در گذر از بررسی مفاهیم بیان شده برای امنیت فرهنگی در مطالعات انجام شده در حوزه امنیت فرهنگی ملی، ایرانی و اسلامی و ملاحظات بیان شده برای امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی، مفهوم امنیت فرهنگی در این گفتمان دارای مختصات زیر است:

(۱) امنیت فرهنگی؛ رویکردی ترکیبی (حفظ محور و بسط محور)

در تحلیل مفاهیم مطرح شده در حوزه امنیت فرهنگی، در یک دیدگاه کلی دو رویکرد کلی حفظ محور و بسط محور قابل مشاهده است. رویکرد حفظ محور نگاهی سلبی به مفهوم امنیت فرهنگی دارد و رویکرد بسط محور نوعی نگاه ایجابی به امنیت فرهنگی دارد. امنیت فرهنگی در گفتمان سلبی، امنیت فرهنگی به مثابه امنیت فرهنگی ملی، امنیت فرهنگی به مثابه امنیت هویت، امنیت فرهنگی به مثابه امنیت فرهنگی انسانی، امنیت فرهنگی از منظر فقه، امنیت فرهنگی متعالی و متدانی و امنیت فرهنگی از نگاه قانون اساسی و اسناد بالادستی دیدگاه حفظ محور دارند و امنیت فرهنگی در گفتمان ایجابی دیدگاه بسط محور دارد. امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی هم گفتمان بسط محور و هم گفتمان حفظ محور را توأمان مدنظر دارد. به عنوان مثال از منظر امام خمینی^(ره) به عنوان یک اسلام‌شناس، اسلام (شیعه) برترین و کامل‌ترین و صحیح‌ترین فرهنگ‌ها و دارای نظام فرهنگی خاص است؛ بنابراین، امنیت فرهنگی به مفهوم حفظ این فرهنگ از غیر (سلبی) و تقویت و توسعه فرهنگ اسلام (ایجابی) می‌تواند از اهمیت ویژه برخوردار باشد (علیزاده، ۱۳۹۳: ۱۰۰). بنابراین تعریفی که می‌توان از نگاه امام خمینی^(ره) در موضوع امنیت فرهنگی ارائه داد، عبارت است از: «تلاش در جهت حفظ باورهای دینی مبتنی بر قوای عاقله روحانی و تقویت جنبه کمال‌طلبی حقیقی و ترد و پیرایش باورهای نفسانی و جلوگیری از حاکمیت قوای جاهله طبیعی بر افراد و جامعه» (علیزاده، ۱۳۹۳: ۱۰۲). این دیدگاه به روشنی به هر دو دیدگاه حفظ محور و بسط محور نگاه دارد.

(۲) امنیت فرهنگی؛ رویکرد فراملی

همانگونه که در تعریف امنیت فرهنگی از نگاه قانون اساسی و اسناد بالادستی اشاره شد، تشکیل امت واحده جهانی، برقراری عدالت کامل در داخل و خارج، رشد و توسعه کامل و همه‌جانبه، نابودی ظلم و ستم در جهان از جمله ارزش‌ها و آرمان‌های بنیادین جمهوری اسلامی ایران است که به عنوان ارزش‌ها و آرمان‌های هویت‌ساز جمهوری اسلامی ایران باید حفظ شوند. این ارزش‌ها و آرمان‌ها اصولاً نگاه فراملی دارند و در حیطه

فضای جغرافیایی خاصی قرار نمی‌گیرند. از این رو مفهوم امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی، مفهومی فراملی و جهانی است.

(۳) امنیت فرهنگی؛ زیربنای امنیت

در نظریه امنیتی جمهوری اسلامی بزرگ‌ترین تهدید برای این نظام، تهدیدی است که هویت ایدئولوژیک آن را که بر آمده از دین اسلام است، به خطر می‌اندازد و چنانچه تهدیدی بتواند خود را به سطح تهدید هویت ایدئولوژیک جمهوری اسلامی برساند، آن تهدید را می‌توان یک تهدید امنیتی محض دانست (محرمی، ۱۳۹۷: ۷۶).

فرهنگ در این گفتمان به دلیل دربرداشتن هنجارها و ارزش‌ها، مفهومی است متعالی و نقشی برجسته دارد و در نظام جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان زیر بنا شناخته شده است. از منظر اسلام، فرهنگ بایستی در مسیر تکامل و تعالی قرار گیرد و زمانی انسانی‌تر است که معنوی‌تر و عالی‌تر باشد و انسان با بهره‌گیری از بایدها و نبایدهای آن به سمت حیات معقول متعالی حرکت داده شود. ارتباط دو عنصر امنیت و فرهنگ نیز برگرفته از دیدگاه دینی ماست. امنیت‌سازی در وهله اول نیازمند توجه به فرهنگ است، چرا که فرهنگ زیربنای جامعه بشری است و چنانچه زیربنا از استحکام برخوردار نباشد منجر به سقوط روبنا خواهد شد (شفیعی و مولایی، ۱۳۹۹: ۶۱).

(۴) امنیت فرهنگی؛ نگاه توأمان به ارزش‌های ملی و اسلامی

در امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی، ارزش‌ها ملی نفی نمی‌شود و در صورتی که فرهنگی عرفی (آداب و رسوم) با شریعت اسلامی منافاتی نداشته باشد، به‌عنوان یک ارزش‌ها در چارچوب ارزش‌های پذیرفته شده قرار گرفته و باید حفظ شود. همچنان که در امنیت فرهنگی متعالی، متعلق امنیت، علاوه بر مواردی همچون فرهنگ عرفی (آداب و رسوم) و منافع ملی، شامل حقوق فرهنگی الهی (احکام فرهنگی دین) و نیز حقوق و آزادی‌های فرهنگی شهروندان نیز می‌شود (نصیری و لکزایی، ۱۳۹۷: ۶۴).

ب. مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی - اسلامی

با تلفیق و مقوله‌بندی شاخص‌های به دست آمده از تحقیقات در حوزه امنیت فرهنگی ملی و ایرانی و امنیت فرهنگی در اسلام، مؤلفه‌های نهایی به شرح زیر به دست آمده است. لازم به ذکر است هر یک از مؤلفه‌ها، شاخص‌های متنوع و متفاوتی را نمایندگی می‌کنند که در جدول در بخش شاخص‌ها به آن‌ها اشاره شده است.

جدول شماره ۵: شاخص‌ها و مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی - اسلامی

هویت اسلامی - ایرانی	هویت اسلامی و انقلابی، متعهد به انقلاب و نظام اسلامی، مفتخر به ایرانی بودن (۲۴)،	قربی و محمدی‌نجم، ۱۳۹۳:
	نمادها و رفتارها (زبان و ادبیات فارسی، مذهب و شریعت اسلامی، وحدت کلمه، جهادگرایی)	(علوی، ۱۳۹۵: ۲۰-۱۵)
	هویت (بازگشت به هویت اسلامی)	(علیزاده، ۱۳۹۳: ۱۱۷-۱۰۲)
	هویت	(دشتی و باقری‌نیا، ۱۳۹۹: ۴۵)
	پاسداشت سنت‌های صحیح گذشتگان	(بابالیان و رادبین، ۱۳۹۳: ۳۶-۲۷)
	میراث بنیادین جامعه	(زارع و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۶۱)
	حفظ الگوهای فرهنگی (نظیر زبان، سنت و آداب مختلف و صیانت از فرهنگ‌های متعالی حاکم صیانت از هویت ارزشی-سومی و فرهنگ اصیل اسلامی - ایرانی)	(موسوی و قربی، ۱۳۹۲: ۳۸-۳۷)
ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی	ایمان، آرمان‌ها و اصول، ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی	(قربی و محمدی‌نجم، ۱۳۹۳: ۲۴)
	ارزش‌ها و هنجارها (حمایت از محرومان، استکبارستیزی، عدالت محوری، آزادی‌خواهی، استقلال‌خواهی)	علوی، ۱۳۹۵: ۲۰-۱۵)
	باورها و عقاید (مردم‌باوری، خودباوری، آینده باوری، ولایت فقیه مداری، خدا باوری)	(زارع و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۶۱)
	ارزش‌ها، هنجارها، باورها	(لکزایی و نباتیان، ۱۳۹۲: ۴۵-)
	قاعده نفی سبیل، تقید به آداب اسلامی، اصل دعوت (به اسلام)، ترویج اعتقادات و ارزش‌های دینی به‌عنوان مبانی فرهنگ در جامعه اسلامی	(بابالیان و رادبین، ۱۳۹۳: ۳۶-۲۷)
	دین‌باوری و ایمان، امر به معروف و نهی از منکر، تولی و تبری	(امیری، ۱۳۹۷: ۶۷-۴۴)
	دین‌باوری و دین‌مداری، ایمان آگاهانه، جهاد	(دشتی و باقری‌نیا، ۱۳۹۹: ۴۵)
ارزش‌ها، هنجارها، ایده‌ها		

مؤلفه سیاسی امنیت فرهنگی	۱. میزان اقتدار، هژمونی و نفوذ ایدئولوژی و مکتب حاکم در جامعه ۲. میزان توانایی و استعداد به جریان انداختن گفتمان فرهنگی مسلط در حوزه ملی و فراملی ۳. ارتباط عمیق ساختارهای مختلف کشور با زیرساخت‌های فکری - فرهنگی و باورها و ارزش‌های اساسی جامعه	(مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۲۶-۲۴)
مؤلفه اجتماعی امنیت فرهنگی	۱. میزان رضایت از زندگی در کنار همسایگان فرهنگی ۲. زندگی مسالمت‌آمیز هویت‌های فرهنگی و گروه‌های اجتماعی در کنار یکدیگر ۳. برخورداری از قدرت حل تضادهای فرهنگی در جامعه ۴. میزان انسجام، همگرایی و همزیستی مسالمت‌آمیز هویت‌های مختلف فرهنگی در درون جامعه ۵. میزان پویایی، خلاقیت و قدرت تولید و بازتولید علم و آفرینندگی فرهنگی در جامعه ۶. میزان توانایی جامعه در مدیریت خرده‌فرهنگ‌ها ۷. میزان توانایی جامعه برای حفظ و تداوم بخشیدن به باورها، ارزش‌ها، اهداف و آرمان‌های فرهنگی خویش ۸. میزان توانایی جامعه و سازمان‌های فرهنگی کشور در اقناع یا تهییج افکار عمومی برای پشتیبانی و حمایت از تصمیمات نظام سیاسی، به‌ویژه در شرایط بحران ۹. میزان پایداری ارزش‌ها، باورها و زیرساخت‌های فکری جامعه و نهادینه و درونی نمودن آن ۱۰. میزان توانایی جامعه در مقابله با هجوم فرهنگی ۱۱. میزان توانایی جامعه در بهره‌گیری از فناوری نوین ارتباطات و اطلاعات و نظریه‌ها و رویکردها	(مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۲۶-۲۴)
	مصون‌سازی علوی (حضرت امیر مؤمنان علی ع همواره با تقویت نهاد خانواده و گسترش ازدواج و ارضاء صحیح غرایز و همچنین رشد خودباوری و اعتماد به نفس و نیز برقراری عدالت توانست امنیت فرهنگی جامعه را فراهم آورد و نوعی مصونیت در برابر هجمه‌های فرهنگی ایجاد کند)	(بابالبیان و رادبیین، ۱۳۹۳: ۲۷-۳۶)
مؤلفه اقتصادی امنیت فرهنگی	۱. تولید و توزیع سرمایه فرهنگی ۲. مصرف جامعی سرمایه فرهنگی اعم از نمادها و کالاهای فرهنگی ۳. توانایی برپایی میدان‌های فرهنگی و کسب فواید لازم از آن	(مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۲۶-۲۴)
استقلال فرهنگی	استقلال فرهنگی	(موسوی و قری، ۱۳۹۲: ۳۸-۳۷)
	استقلال فرهنگی	(علیزاده، ۱۳۹۳: ۱۱۷-۱۰۲)

۴. نتیجه‌گیری

برای فهم مفهوم امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران، نگاه یک سویه از پس فرهنگ ایرانی یا فرهنگ اسلامی نمی‌تواند دیدگاه کامل و جامعی ارائه دهد. در حوزه گفتمانی امنیت ایرانی اسلامی، هم مؤلفه‌ها در حوزه امنیت فرهنگی ایران و هم مؤلفه‌های حوزه امنیت فرهنگی در اسلام باید مدنظر قرار گیرد، به عبارتی دیگر برای فهم صحیح مفهوم آن باید ارزش‌ها، هنجارها، باورها، آرمان‌ها و اصول حاکم بر فرهنگ ایرانی و اسلامی را در یک ساخت گفتمانی مورد توجه قرار داد. از این‌رو در این تحقیق تلاش شد برای پاسخ به سؤال اصلی تحقیق، ابتدا مقالات و پایان‌نامه‌های انجام شده در رابطه با هر دو حوزه امنیت فرهنگی ایران و اسلام جمع‌آوری شود، سپس با بررسی ساختارمند پژوهش‌های انجام شده در حوزه امنیت فرهنگی ایرانی و اسلامی با استفاده از روش فراتحلیل به فهم مفهوم و مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی بپردازیم.

در حوزه مفهوم امنیت فرهنگی در تحقیقات انجام شده، شاهد رویکردهای مختلفی هستیم. امنیت فرهنگی به مثابه بُعدی از امنیت، امنیت فرهنگی در قالب گفتمان سلبی و ایجابی، امنیت فرهنگی به مثابه امنیت فرهنگی ملی، امنیت فرهنگی به مثابه امنیت هویت، امنیت فرهنگی به مثابه امنیت فرهنگی انسانی، امنیت فرهنگی از منظر فقه، امنیت فرهنگی متعالی و متدانی، امنیت فرهنگی از نگاه قانون اساسی و اسناد بالادستی از جمله این رویکردهاست.

نکته حائز اهمیت آن است که در امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی، ارزش‌های ملی نفی نمی‌شود، در صورتی که فرهنگی عرفی (آداب و رسوم) با شریعت اسلامی منافاتی نداشته باشد. همچنین از منظر اسلامی، امنیت فرهنگی به معنای از بین بردن کلی تنوع‌ها و تفاوت‌های موجود در بین افراد اجتماع در حوزه فرهنگی و یکسان‌سازی آن‌ها نیست. از این‌رو و بر طبق تأکید قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، امنیت فرهنگ اصولاً دارای ساخت فراملی است.

امنیت فرهنگی به دلیل تعاملی که با آرمان‌ها، ارزش‌ها، عقاید و باورهای اسلامی دارد، به‌مثابه زیربنای سایر ابعاد امنیت محسوب می‌شود.

در امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی فقط حفظ هویت اسلامی ایرانی، آرمان‌ها، ارزش‌ها، عقاید، باورها و ... مدنظر نیست بلکه حرکت به سمت جامعه مطلوب (فارغ از تهدیدات و آسیب‌های متصور) نیز مدنظر است. به‌عنوان مثال در اسلام هم نهی از منکر (رویکرد سلبی) و هم امر به معروف (رویکرد ایجابی) وجود دارد.

بنابر یافته‌های تحقیق، مفهوم امنیت فرهنگی در ساخت گفتمانی جمهوری اسلامی ایران دارای مشخصات زیر است:

شکل شماره ۱: مشخصات مفهومی امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی

مؤلفه‌های سازنده امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی نیز برخاسته از فرهنگ ایرانی، فرهنگ اسلامی و فرهنگ انقلابی است. در ساخت گفتمانی امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی، امنیت فرهنگی نه تنها متأثر از شاخص‌های درون فرهنگی است، بلکه شاخص‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نیز در آن تأثیرگذار است. به عبارتی دیگر امنیت فرهنگی شامل مؤلفه‌های درون و برون فرهنگی است. در نهایت مؤلفه‌های امنیت فرهنگی

در ساخت گفتمانی جمهوری اسلامی ایران را (براساس مؤلفه‌هایی نهایی به دست آمده در جدول ۵) می‌توان به شرح زیر دانست:

شکل شماره ۲: مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در گفتمان ایرانی اسلامی

۵. پیشنهادها

امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران ساختی گفتمانی دارد، ایرانیت و اسلامیت هسته مرکزی این گفتمان را تشکیل می‌دهد، از این رو برای دستیابی به فهم مناسب و از طرفی فعالیت و اقدام در این حوزه نیاز است به مؤلفه‌های محوری در حوزه گفتمان

ایرانی و اسلامی امنیت فرهنگی توجه شود. در ادامه پیشنهادهایی در راستای موضوع تحقیق و تحقق امنیت فرهنگی با توجه به رویکرد گفتمانی پیش گفته اشاره می‌شود:

- به منظور اجرایی نمودن گفتمان ایرانی-اسلامی در حوزه امنیت فرهنگی در سطح جامعه، علاوه بر تأکید بر قوانین و هنجارهای اجتماعی که بر رویکرد سلبی در توسعه امنیت فرهنگی تأکید دارد، ضروری است با حمایت از حرکت‌های مردمی، جهادی و غیرانتفاعی حامی ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، رویکرد ایجابی در این زمینه را توسعه داد.
- همچنان که گفته شد، امنیت فرهنگی نه تنها متأثر از شاخص‌های درون فرهنگی است، بلکه شاخص‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نیز در آن تأثیرگذار است، از این رو باید در برنامه‌های توسعه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی به نتایجی که آن‌ها بر فرهنگ می‌گذارند، توجه نمود. به عبارتی دیگر باید برای برنامه‌های در نظر گرفته شده در این حوزه‌های سه‌گانه، پیوست‌های فرهنگی در نظر گرفت و بر اجرای آن‌ها تأکید نمود. به عنوان مثال همواره توسعه حمل و نقل به عنوان یک امر زیربنایی در حوزه توسعه اقتصادی مدنظر حکومت‌ها بوده است، توجه به تأثیر این نوع اقدامات در ساخت قومی و فرهنگی اماکن محل اجرای این برنامه‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.
- به منظور رصد و پایش وضعیت امنیت فرهنگی در سطح جامعه، باید مراکز علمی و پژوهشی، سنجه‌های مناسب برای مؤلفه‌های به دست آمده را احصاء نموده و وضعیت امنیت فرهنگی را به طور مداوم مورد پایش قرار دهند. این امر می‌تواند به سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران در حوزه فرهنگ کمک نماید که انحراف از مسیر را تشخیص داده و در صورت نیاز سیاست‌های اصلاحی را برای بازگشت به سیاست‌های اصلی پیگیری نمایند.
- واقعیت آن است که هویت ایرانی بخشی از هویت ایرانی-اسلامی است. از آنجا که در اسلام توجه به هویت‌های ملی (تا جایی که منافی اسلام و احکام آن نباشد)

نفی نگردیده است. باید از ظرفیت‌های موجود در مؤلفه‌های موجود در حوزه هویت ایرانی در حوزه سیاست‌گذاری امنیت فرهنگی بهره برد. آنچه اکنون شاهد آن هستیم (و یا به نظر می‌رسد)، وجود نوعی واگرایی نسبت به این مؤلفه‌ها است. همین واگرایی نسبی به مؤلفه‌های هویت ایرانی باعث شده است که ضدانقلاب و گروه‌های معاند برخی از این مؤلفه‌ها را به نفع خود مصادره نموده و عملاً بهره‌وری آن‌ها در حوزه داخلی را کاهش دهند.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- قرآن کریم
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی)
- آشنا، حسام‌الدین؛ اسمعیلی، محمدصادق (۱۳۸۸)، «امنیت فرهنگی؛ مفهومی فراسوی امنیت ملی و امنیت انسانی»، فصلنامه راهبرد فرهنگ، شماره پنجم، صص ۸۹-۷۳.
- افتخاری، اصغر (۱۳۹۱)، «تهدید نرم: رویکردی اسلامی»، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- افتخاری، اصغر (۱۳۹۲)، «امنیت اجتماعی شده، رویکرد اسلامی»، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- افتخاری، اصغر (۱۳۹۳)، «تحلیل الگوی تعامل آزادی و امنیت»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۳۸(۸)، صص ۹۹-۸۳.
- الوانی، سید مهدی؛ حنیفر، حسین؛ ملامیرزایی، حمیدحاجی (۱۳۹۳)، «فرهنگ و خط‌مشی‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مدیریت آموزشی، سال پنجم، شماره ۱۹، صص ۷۰-۱۳.
- امیری، علیرضا (۱۳۹۷)، «امنیت فرهنگی در قرآن و سنت»، پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته الهیات گرایش علوم قرآنی و حدیث، کرمانشاه: دانشگاه رازی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه الهیات.
- ایمان، محمدتقی؛ خواجه‌نوری، بیژن (۱۳۸۵)، «فرا - تحلیل، روشی برای مطالعه مطالعات»، فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۴۹، صص ۱۲۰-۸۳.
- بابالیان، مجید؛ رادبین، علیرضا (۱۳۹۳)، «امنیت فرهنگی در جامعه اسلامی از منظر نهج‌البلاغه»، فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، شماره ۱۰۱، صص ۵۰-۲۱.
- براتلو، فاطمه (۱۳۹۱)، «امنیت فرهنگ و راهبردهای کلان آن در حوزه مدیریت فرهنگی»، دوفصلنامه جامعه پژوهی فرهنگی، شماره ۲، صص ۲۶-۱.
- بوزان، باری (۱۳۷۸)، «مردم، دولت‌ها و هراس»، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- پرهیزکار، محمدمهدی، آقاجانی افروزی، علی‌اکبر، (۱۳۹۰)، روش‌شناسی تحقیق پیشرفته در مدیریت با رویکرد کاربردی، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۱)، «هویت اسلامی - ایرانی و امنیت پایدار جمهوری اسلامی»، فصلنامه آفاق امنیت، سال پنجم، شماره ۱۴، ۱۵۰ - ۱۳۰.
- حسین‌زاده، مصطفی (۱۳۸۹)، «جهانی شدن و امنیت فرهنگی»، روزنامه رسالت، ۳۱ خردادماه.

- خاکی، غلامرضا (۱۳۷۸)، «روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه نویسی»، تهران: مرکز تحقیقات علمی کشور.
- دشتی، فرزانه؛ باقری‌نیا، حدیث (۱۳۹۹)، «بازخوانی مسئله امنیت فرهنگی در نظام سیاسی مردم‌سالاری دینی (با تأکید بر بینش و کنش مقام معظم رهبری)»، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، شماره ۳۴، صص ۶۰-۴۱.
- رادریگز، کارل (۱۳۸۰)، «مدیریت در عرصه بین‌المللی»، ترجمه شمس السادات زاهدی و حسن دانایی‌فرد، تهران: انتشارات صفار.
- ره پیک، حسن (۱۳۷۸)، «آسیب‌پذیرها داخلی و تهاجم فرهنگی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۹.
- زارع، سعیده؛ جهانیان، رمضان؛ سلیمی، مهتاب (۱۳۹۹)، «طراحی الگوی امنیت فرهنگی در توسعه پایدار»، نشریه نوآوری‌های مدیریت آموزشی، شماره ۶۱، صص ۱۶۳-۱۴۶.
- شفيعی، جمال؛ مولایی، محمد (۱۳۹۹)، «نظریه‌پردازی؛ الگوی راهبردی دین در تولید امنیت فرهنگی»، فصلنامه امنیت ملی، شماره ۳۶، صص ۸۶-۴۳.
- اشنایدر، سوزان سی و بارسو، ژان لویی (۱۳۷۹)، «مدیریت در بهنه فرهنگ‌ها»، ترجمه سید محمد اعرابی و داوود ایزدی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- صفدری، سلمان (۱۳۹۳)، «نشست ماه؛ امنیت فرهنگی؛ بنیان‌ها، مؤلفه‌ها و چالش‌ها»، نشریه دیده‌بان امنیت، شماره ۲۴ و ۲۵، صص ۹۸-۹۱.
- طلائی، مرتضی؛ شاه‌طلبی، بدری؛ رشیدپور، علی و شریفی، سعید (۱۳۹۲)، «امنیت فرهنگی»، خوراسگان: دانشگاه آزاد اسلامی.
- عبدالله خانی، علی (۱۳۸۳)، «نظریه‌های امنیت»، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
- عسگری، علی (۱۳۸۲)، «تأملی بر شاخصه‌های فرهنگی امنیت ملی»، نشریه زمانه، شماره ۱۰، صص ۷۸-۸۵.
- علوی، سیدمهدی (۱۳۹۵)، «تأثیر جهانی شدن بر امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های سیاسی، شماره ۸۰، صص ۱۵۴-۱۲۳.
- علی احمدی، علیرضا، غفاریان، وفا، (۱۳۸۲)، اصول شناخت و روش تحقیق، فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی، دانشگاه الزهراء، شماره ۴۶ و ۴۷.
- علیزاده، سلیمان (۱۳۹۳)، «ابعاد و مؤلفه‌های امنیت فرهنگی از منظر امام خمینی (ره)»، فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی و امنیتی، شماره ۱۰، صص ۱۲۲-۹۵.
- عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸۳)، «اصول راهبردی فرهنگی کشور»، تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

- قربی، سید محمدجواد؛ محمدی نجم، سید حسین (تابستان ۱۳۹۳)، «امنیت فرهنگی در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ جمهوری اسلامی ایران؛ مؤلفه‌ها، تهدیدات و راهکارها»، فصلنامه سیاست دفاعی، شماره ۸۷، صص ۹-۵۲.
- کاویانی، احمد (۱۳۸۲)، «تأملی بر شاخصه‌های فرهنگی امنیت ملی»، نشریه زمانه، شماره ۱۰، صص ۸۵-۷۸.
- گروه مطالعات امنیت (۱۳۸۷)، «نظریه امنیت در جمهوری اسلامی ایران»، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- لک زایی، نجف؛ نباتیان، محمد اسماعیل (زمستان ۱۳۹۲)، «امنیت فرهنگی از منظر فقه شیعی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۶۲، صص ۳۱-۵۸.
- محرمی، توحید (۱۳۹۷)، «آینده امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی و تحقق تمدن نوین ایرانی اسلامی»، دو فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، شماره ۱، صص ۸۹-۶۵.
- مقدم فر، عطاءالله (۱۳۹۸)، «تحلیل، چارچوبی برای برآورد و سنجش امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران»، ماه نگار دیده‌بان امنیت ملی، شماره ۸۹، صص ۳۲-۲۱.
- موسوی، سید صدرالدین؛ قربی، سید محمدجواد (۱۳۹۲)، «روش‌های تحقق امنیت فرهنگی در منظومه فکری امام خمینی (ره)»، دو فصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، شماره ۸، صص ۶۰ - ۲۹.
- نائینی، علی محمد (۱۳۸۵)، «امنیت فرهنگی، نظریه‌ها و رویکردها»، فصلنامه مطالعات عملیات روانی، شماره ۱۴، صص ۱۹۱-۲۲۵.
- نصیری، علی اصغر، لک زایی، نجف (۱۳۹۷)، «مبانی مناسبات امنیت فرهنگی متعالی و آزادی فرهنگی متعالی»، فصلنامه سیاست متعالیه، شماره ۲۱، صص ۵۹-۷۶.
- هدایتی، سیدهاشم (۱۳۸۱)، «ارتباط فرهنگ ملی با فرهنگ‌سازمانی»، نشریه توسعه مدیریت، شماره ۴۶، صص ۴۱-۴۶.

ب. منابع انگلیسی

- Trager, F. & F. Simonie. (1973). An Introduction to Study of National Security. New York: Lawrence University Press
- Glass, G.V (1977), Integrating findings: The meta – analysis of research. Review of Research in education, 5, 351-379. In Lyons, Larry C. & Manassas Va, (1998), Meta-Analysis: Methods of Accumulating Results across Research Domains, <http://www.nsinc.com/solomon/metaA/mapage3.html>.

